

KİTAP DEĞERLENDİRMESİ / BOOK REVIEW

Bir Kitap Değerlendirmesinin Tenkidi

Fatma Betül ALTINTAŞ*

Eleştiri, eksiklikleri tamamlamak ve hataları gidermek için yapıldığında hakikate ulaşmak için önemli bir vasıta. Hiçbir çalışma da hatadan müstağni değildir. Bununla birlikte eleştirilerin yapıcı olması, eleştirilerde subjektif yorumlardan mümkün mertebe kaçınılması ve eleştiri üslubunun nazik olması eleştiride dikkat edilmesi gereken noktalardır. Eleştirilerin muhatabının ise tenkitleri kişiselleştirmeden değerlendirmesi ve -eğer yöneltilen eleştirinin haklılık payı varsa- eleştirileri eserin geliştirilmesi için bir fırsat olarak görmesi de akademik bir olgundur. Ancak bazen eserler hakkında yapılan tenkitlerde de hatalar ve yanlış anlamalar görülebilmektedir. Bu yazı, *Tarihsel Eleştiri Yöntemlerinin Tenkidi ve İslâmî Rivayetlere Uygulanması Sorunu* başlıklı kitabımızla ilgili olarak *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*'nin 59. sayısında yayınlanan kitap değerlendirmesindeki bazı isabetsiz tenkitlere değinmek amacıyla kaleme alınmıştır. Bu isabetsiz tenkitlere yazımızda maddeler hâlinde yanıt verilecektir. Münekkit tarafından dile getirilen ve burada yanıt verilmeyen eleştiri noktaları, kitabın sonraki baskıları için dikkate alınacaktır. Yazıya, çalışmamıza eleştirel değerlendirmeleriyle katkı sağlayan münekkit Ayşe Mutlu Özgür'e teşekkür ederek başlamak istiyorum.

1. Çalışmamızın tarihsel eleştiri yöntemlerinin ayrıntılı bir metodolojik değerlendirilmesinin yapıldığı “Tarihî, Kuramsal ve Pratik Boyutlarıyla Tarihsel Eleştiri Yöntemleri” başlıklı Birinci bölümü için münekkit “yazarın her bir tenkit yöntemiyle ilgili standart sorularının olmaması metni karmaşık hâle getirmiştir” (s. 180) yorumunda bulunmaktadır. Oysa şablonlar iyi incelendiğinde aslında bütün alt başlıkların standart sorular üzerinden ilerlediği görülebilir. Farklılıkların oluşmasına sebep olan ise sorulan sorulardan ziyade, sorulara verilen cevaplardır. Her bir başlıkta öncelikle yöntemlerin hangi alanlarda kullanıldığına dair bir giriş yapılmıştır. Zira kaynak tenkidi ve form tenkidinin edebiyat, tarih ve halkbilim gibi daha geniş bir alanda farklı kullanımları mevcuttur. Fakat redaksiyon tenkidi ve gelenek/rivayet tenkidinde ise daha sınırlı bir kullanım söz konusudur. Redaksiyon tenkidi ve gelenek tenkidi yalnızca Kitâb-ı Mukaddes yöntemlerinden birisi olarak kullanıldığından bu yöntemlerin farklı alanlarda kullanımına dair başlık açılması uygun bulunmamıştır.

2. Münekkit, form ve gelenek/rivayet tenkidinde bu yöntemleri uygulamakla öne çıkan isimler, alt başlıklara taşınırken, kaynak ve redaksiyon tenkidinde yöntemlerin tanımı, ortaya çıkış süreçleri ve örnek uygulamalarıyla yetinildiğini ifade etmektedir (s. 180). Oysa

* Dr. Öğr. Üyesi, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. betulaltintas@erciyes.edu.tr
ORCID: 0000-0002-9814-5472

yöntemlerle ilgili öne çıkan isimler, yöntemlerin ortaya çıkış ve gelişim süreçleri başlığında ele alınmıştır. Kaynak tenkidi, form tenkidi ve gelenek tenkidi başlıklarında kişilere, ortaya koydukları hipotezler, kurdukları ekoller/okullar ve oluşturdukları farklı kuşaklar üzerinden yer verilmesi daha uygun görülmüştür. Redaksiyon tenkidindeki isimler ise diğer yöntemlerdeki gibi bir ekol/okul ya da kuşak oluşturacak kadar fazla olmadığı gibi tarz olarak birbirinden ayrılabilir değildir. Bu sebeple redaksiyon tenkidinde öne çıkan isimlere yöntemlerin ortaya çıkış ve gelişim süreçleri içerisinde yer verilmekle yetinilmiştir. Buradaki farklılığı oluşturan sebep, yöntemlerin gelişim tarihindeki farklılıklardır.

3. Münekkit “bölümde verilen bilgilerin ansiklopedik bilgi mahiyetinde ilerlediğini ve bu nedenle üslubu bakımından akıcı olmayan metinde yer alan uzun paragraflarda, alıntı veya atıfların nerede başlayıp nerede bittiği net olarak ifade edilmediği için yazarın varsa yorumlarını takip imkânının ortadan kalktığını” ifade etmektedir (s. 180). Fakat zaten bu bölümün gayelerinden birisi bu yöntemler hakkında Türkiye’de henüz hiçbir çalışmada toplu olarak bulunmayan teorik bilgilerin de bir arada verilmesidir. Bu açıdan bunların ansiklopedik bilgi mahiyetinde bir görünüm arz etmesi normaldir. Bununla birlikte bazı uzun paragraflarda metnin akıcılığını sağlamak ve okumayı kolaylaştırmak adına, aynı bilgileri farklı cümle yapılarıyla içeren kaynakların paragraf sonlarında topluca yer verilmesi tercih edilmiştir. Bu durum münekkit tarafından “alıntıların ve atıfların nerede başlayıp nerede bittiğinin belli olmaması” şeklinde tanımlanmaktadır. Ayrıca bu durum münekkidi “yorum içermeyen ve tercüme olduğu izlenimi veren paragraflarda kaynak belirtilmediği” gibi yanlış bir algıya götürmüştür. Atıfların yeterince net olmadığı konusuna münekkit bir de örnek vermekte ve 44. sayfadaki Popper alıntısının kaynağının verilmediğini ifade etmektedir. Metnin başka bölümlerinde Popper’ın farklı eserlerine atıflar bulunsada bu sayfadaki atıf gerçekten gözden kaçmıştır ve düzeltilmelidir. Fakat bu tekil örneklerin 540 sayfadan müteşekkil çalışmanın içerisindeki bütün kaynak göstermelerde görülen bir hata gibi sunulması yanlış anlaşılmaya mahal verecek bir durumdur.

4. Münekkit “... ‘tarihsel eleştiri yöntemlerinin İslâmî rivayetler üzerindeki kullanımında nasıl bir değişim süreci olduğunu görebilmek’ (s. 292) için yapılan çalışmaları kronolojik olarak takip etmeyi önerse de s. 299-328 arasında sıraladığı çalışmalarda bir kronoloji takip etmez” diyerek yazarın bir çelişkiye düştüğünü ima etmektedir (s. 181). Oysa sayfa 299-328’de ele alınan çalışmalarda bir kronoloji takip edilmiştir. Fakat tarihsel eleştiri yöntemlerinin uygulamasını yapmış olan bir yazarın birden fazla uygulama çalışması varsa, yazarın yöntemlerinin en bariz görüldüğü çalışmasının yazılış tarihi kronolojide esas alınmış, ardından yazarın diğer çalışmalarına da yer verilmiştir. Bu durum, münekkit tarafından bir kronolojinin takip edilmediği şeklinde yorumlanmıştır.

5. Münekkit, çalışmadaki bazı bilgilerin düzeltilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Mesela münekkit “Sessizlik delili yazarın ifadesinin aksine Goldziher (ö. 1921) ile öne çıkmayıp (s. 302), kendisinden önce bilirse de Schacht (ö. 1969) ile özdeşleşmiş bir teoridir”

demektedir. Oysa çalışmamızda sükût delili argümanının ele alındığı bölümde “Oryantalistler arasında sükût delilinin en önemli kullanıcısı Schacht’tır” denilerek bu yöntemin Schacht ile özdeşleştiği zaten ifade edilmektedir (s. 396). Yazarın s. 302’de delilin Goldziher ile ön plana çıktığını ifade etmesi, cümlelerin bağlamına bakıldığında Wellhausen’den sonra delilin kullanımının görüldüğü isim olmasıyla ilgilidir.

Yine münekkit, “İbn Sa’d’ın (ö. 230/845) *Tabakât*’ında yer vermediği için Nâfi’yi (ö. 117/735) uydurma kabul eden Juynboll’ün iddiasını cevaplarırken yazar mezkûr eserin tüm râvileri kapsama gibi bir hedefinin olmadığını söyler (s. 413), ancak *Tabakât*’ın sonradan ulaşılan kısmındaki Nâfi’ tercemesinden habersiz gibidir” şeklinde bir tenkitten bulunmaktadır. Oysa münekkit bu bilginin yazar tarafından zaten daha önceki sayfalarda zikredilmiş olduğunu (s. 404) gözden kaçırmıştır.

6. Münekkit “Yazarın dipnotlarda verdiği uzun eser listelerinin belli bir tasnife tabi tutulmaması veya hangi kritere göre sıralandığının belirtilmemesi, okuyucunun bu kaynaklardan istifadesini zorlaştırır. Örneğin Birinci Bölüm’ün 107. dipnotunda form tenkidine dair verilen referans çalışmalardan günümüze en yakın tarihli olanı 1979’da yayımlanmıştır. Aynı şekilde redaksiyon tenkidiyle ilgili 131. dipnotta verilen eserlerden biri 2001 tarihli olup diğerleri 90’lı yıllarda yapılan çalışmalardır. Oysa eserin bibliyografyasında çok sayıda güncel çalışma da yer alır” demektedir (s. 182). Listedeki bu çalışmaların tümü söz konusu tenkit yöntemlerine dair doğrudan uygulama içeren çalışmalardır. Bu çalışmalar alfabetik olarak sıralanmıştır ve verilen listede de herhangi bir ihlal de söz konusu değildir. Listenin alfabetik olarak sıralandığı bariz olduğundan buna ayrıca işaret etme ihtiyacı duyulmamıştır.

Yine münekkit, “Üçüncü Bölüm’deki 31. dipnotta oryantalistlerin İslâmî rivayetler üzerindeki uygulamalarına dair eserler alfabetik olarak sıralanmıştır. Ancak ne konularına ne de kullanılan yöntemlere dair bir tasnife tabi tutulan eser adlarından bu hâliyle istifade etmek oldukça zordur” demektedir (s. 182). Oysa bu çalışmalarda bazen birden çok yöntem kullanılmıştır. Bu açıdan bu çalışmaların yöntemlerine göre tasnife tutulması da münekkitin beklediği kolaylığı sağlamayacaktır. Münekkit eleştirilerine “Nitekim yazarın mezkûr listenin son sırasında zikrettiği Ahmet Yücel’in *Oryantalist Hadis Literatürü* adlı çalışmasında konuyla ilgili çok daha kapsamlı bir liste bulunmaktadır” diyerek devam etmektedir. Çalışmada sunulan liste, yöntemlerin uygulanışlarının daha açık görülebildiği seçme/öne çıkan eserlerden oluşmaktadır ve bu durum zaten ilgili kısımda özellikle ifade edilmiştir. Kısa listenin sonunda ise Yücel tarafından hazırlanan ve 620 oryantalistin yaptığı 1920 çalışmayı ihtiva eden listenin daha geniş bir liste olduğu da belirtilmiştir.

7. Münekkit, metne şekilsel yönden de çeşitli eleştirilerde bulunmaktadır. Bu eleştirilerin sadece metnin şekilsel boyutuyla ilişkili olması bir yana, eleştirilerin büyük kısmı tercihlerle ilgilidir. Mesela münekkitin vefat tarihlerinin ve parantez içi bilgilerin sık tekrarı noktasında yönelttiği eleştiri, yazarın bilinçli tercihi ve yazım politikasıdır. Zira bu çalışmadaki gibi, kişilerin yoğun olarak yer aldığı eserlerde vefat tarihinin sadece ilk geçtiği yerde

verilmesi veya sadece çalışmanın sonunda verilmesi gibi çeşitli yöntemler tercih edilebilir. Bu yöntemlerin her birinin kullanışlı yönleri bulunsa da okuyucunun her seferinde vefat tarihini bulmak için arayışa girmesi açısından zorluk oluşturmaktadır. Bu çalışmada, okuyucuya kolaylık olması için önemli görülen isimlerin her geçtiği yerde vefat tarihinin tekrarlanması ilkesi kabul edilmiştir.

8. Münekkit, kavram olmayan veya bu düzeyde bir metni okuyan herkesin bileceği kavramların İngilizce karşılıklarının parantez içinde verilmesini de eleştirmektedir. Fakat münekkidin bu duruma örnek olarak verdiği kelimelerin neredeyse tamamı, Türkçe karşılıkları açısından karmaşık/problemlidir. Mesela “önyargı” kelimesi İngilizcede hem “prejudice” hem de “presupposition” kelimeleri için kullanılmaktadır. Bu sebeple kastedilen mananın tam olarak anlaşılması açısından parantez içinde kelimenin orijinal dildeki karşılıklarının verilmesi fayda arz etmektedir. Aynı durum “history of religions” kelime grubu için de geçerlidir. Bu kelimenin Türkçe karşılığının nasıl yanlış tercüme edildiği zaten kelimeyle ilgili dipnotta uzunca arz edilmiştir. Bu tür kelimelerin İngilizce karşılıklarının parantez içerisinde verilmesi yine bir yazar tercihidir.

9. Münekkit, Türkçede kullanılmayan veya tercüme kokan kelimelerin kullanımını da eleştirmektedir. Çalışmanın konusu temelde farklı dinlerle ve farklı kültürlerle ilgilidir. Ayrıca bu çalışmanın ortaya çıkabilmesi için kullanılan temel eserler çoğunlukla yabancı dildedir. Bu çalışmalarda kullanılan bazı kelimelerin Türkçede oturmuş/yaygın kullanılan bir karşılığı bulunmamaktadır. Çalışmamız Batıda üretilmiş kavramlar üzerine yoğunlaşmıştır. Bir kavramı içinde üretilmediği bir toplumun dilinde tam olarak karşılayacak kelimeyi bulmak güçtür. Bu durumun aşılması için, Giriş kısmında da belirtildiği üzere (s. 26) zaman zaman yeni terimler üretme ve/veya Türkçe kavramın İngilizce, Almanca veya Latince karşılıklarını parantez içerisinde gösterme gibi ek tedbirlere başvurulmuştur. Ayrıca çalışmanın yaklaşık 35 sayfa tutan ve 670'e yakın eserden oluşan bibliyografyasına bakıldığında, çalışmanın kaynakçasının önemli kısmının yabancı dilde olduğu görülebilir. Bu durumda, elden gelen çaba gösterilse de bu aktarımlarda zaman zaman tercüme hissini uyanması kaçınılmaz bir güç bir durumdur.

10. Münekkit İkinci ve Üçüncü Bölüm'ler için temelde “genel ve uygulamadaki karşılığının ne olduğu konusunda okuyucuya net bir fotoğraf sunmayan yorumlar”da bulunduğu üzerinde durmaktadır. Oysa bu çalışma teorik temelli bir çalışmadır. Pratik açıdan yapılmış uygulamaları incelemek dışında bir uygulama yapmayı vaat etmemekte, böyle bir amaçla yola çıkmamaktadır. Zira incelenen alan çok geniş bir yekûn tuttuğu için, bu alanın teorisi bir doktora tezinin sınırları açısından yeterli görülmektedir. Bu çalışmada teorisi ortaya konulan yöntemlerin uygulama boyutu sonraki çalışmalara ve ilgili araştırmacılara bırakılmıştır.

11. Münekkit hâlâ cevapsız olduğunu belirttiği çok sayıda soruya yer vererek yazısını bitirmektedir: “Mezkûr yöntemlerin İslâmî rivayetlere uygulanması sorunuyla ilgili okuyucunun zihninde oluşan “Tarihsel eleştiri yöntemleri İslâmî rivayetlerin kaynağını tespit

kullanılabilir mi?”, “Bir rivayetin mevcut tarîklerini ve metinlerini karşılaştırma yöntemiyle form tenkidinin ilişkisi kurulabilir mi?”, “Hadis rivayetinde râvi tasarrufları problemini çözmemizde redaksiyon tenkidinden istifade edilebilir mi?”, “Gelenek/ rivayet tenkidi ve hadis şerhleri arasında bağlantı kurulabilir mi?”, “Batı’da kullanılan yöntemler bir nebze de olsa hadis rivayet tarihinin detaylarına vakıf olmamıza yardımcı olabilir mi?” gibi önemli sorular hâlâ cevapsızdır” (s. 183).

Çalışmanın başlığının okuyucuyu bu soruların cevaplanacağına dair bir beklentiye sokmuş olması normaldir. Bununla birlikte çalışmamızda zikredildiği üzere bu tarz uygulamalar yapmak öncelikle teorik zeminin sağlam oluşuna bağlıdır. Zira yöntemleri “taşımaya” ya da “ödünç alma”ya dönük, sadece uygulama yapmak amaçlı pragmatik yaklaşımlar -kitabın yazılış amaçlarından önemli biri olan- yöntemlerle gerçek bir karşılaşmayı önleyebilir. Bu açıdan, -doktora tezinin sınırları açısından- çalışmamız bu soruların cevaplarını ararken araştırmacıların ayaklarını sağlamca basabilecekleri bir zemin oluşturmaktadır. Bu soruların cevaplarının nasıl bulunabileceğine dair ise çalışmanın son paragrafına kulak vermek yeterlidir:

Tarihsel eleştiri yöntemlerinin -genel bir sistem olarak değil- bir teknikler manzumesi olarak kısmi noktalarda klasik sisteme yardımcı olarak kullanılabilmesi ihtimali ile ilgili olarak şunu da belirtmek gerekir ki bunu gerçekleştirmek kolay değildir. Zira bunun için öncelikle yöntemlerin tam olarak kavranması ve yöneltilen eleştirilerin anlaşılması ve bu eleştirilerde ortaya konan genel ve özel sorunların aşılması gerekir. Bu eleştirilerin her biri ile hesaplaştıktan sonra bu yöntemleri rivayetler üzerinde uygulayabilmek hem belli bir birikim düzeyi hem de teoriyi destekleyecek pratik denemeler yapmayı gerektirmektedir. Bu sebeple, bu ihtimalin başarısı konusunda daha net ve nihai değerlendirmeler yapabilmek için ise tüm bu şartlarla yapılacak uygulamaların ve ampirik çalışmaların sonuçlarının beklenmesi gerekecektir. İslam dünyasının bu yöntemlerin gelişmesine katkı sağlayıp sağlamayacağı veya İslami rivayetler için buna gerek olup olmayacağı üzerinde düşünölmeye devam edilmesi gereken bir konudur (s. 463).

Bu durumda ilgili soruların cevaplarını bulmamıza katkı sağlayacak en önemli metod/ usul, çalışmamızda teorik planda etraflıca sunulan bu yöntemlerin, uygulamalar ve ampirik çalışmalar üzerinden denemelerinin yapılmasıdır. Bu uygulamalar ise yöntemlerin eleştirilen yönleriyle hesaplaşıp bu yönleri aşabilecek iştiyaklı araştırmacıları beklemektedir.